

MEYDAN OKUYAN BİR KADIN ŞAİR: ÂDİLE SULTAN DİVANI'NDA VATAN VE SAVAŞLA İLGİLİ BENZETMELER ¹

A CHALLENGING FEMALE POET: THE LOVE OF HOMELAND AND THE SIMILARS OF WAR IN THE DIVAN OF ADİLE SULTAN

Arş. Gör. Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ

Arş.Gör.Dr., Çukurova Üniversitesi, Adana/Türkiye

ÖZET

XIX. yüzyıl kadın şairlerimizden Âdile Sultan, Osmanlı padişahlarının otuzuncusu olan II. Mahmut'un kızıdır. Sultan II. Mahmut dönemi, Osmanlı'nın iç ve dış güçlerle sıkıntılar yaşadığı bir dönemdir (Vehhâbi hareketi, Tepedelenli vak'ası; Irak, Anadolu ve Rumeli'deki karışıklıklar; Sırp, Rum, Eflak ve Boğdan ile Mısır ve Akka başkaldırmaları; yeniçeri askerlerinin durumu, devlet adamlarının ihtirasları). Âdile Sultan ise II. Mahmut dönemindeki bu olaylardan sadece Mısır meselesinin son aşamalarını görmüştür. Bundan sonra da Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid devirlerini yaşamıştır.

Osmanlı Hanedanının tek kadın şairi sayılan Âdile Sultan, divan şiirinin de son seslerinden biri olmuştur. Önce eşi Mehmet Ali Paşa'yı, sonra da kızını kaybeden şair, ömrünün sonuna kadar kendini din ve tasavvufa adamıştır. Derviş bir yaratılışa sahip olan Âdile Sultan'ın şiirlerinin büyük bölümü bu sebeple dinî-tasavvufi bir görünümündedir. Divan'ında ehl-i beyt sevgisi, din büyüklerine methiyeler, ailesi için yazdığı manzumeler geniş bir yer tutarken, hanedan mensupları için de tahassürnâme ve iftirâknâme kaleme almıştır. Kaside ve gazellerinde ölüm ve ahiret hayatı, dünyada iyi işler yapmak, nefis mücadelesi, gösteriş terk, faziletli olma, aşk konularını işlemiştir. Ancak Islahat devrinde doğan, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin en önemli kısımlarını gören Âdile Sultan'ın Divan'ında "vatan" mefhumunun yanı sıra savaş meydanları, galibiyet, mağlubiyet ile ilgili benzetmeler (gözyaşı-asker, rakip-düşman, çile çekmek-çille çekmek vb.) de yoğun bir şekilde görülmektedir.

Bu çalışmada, savaşçı bir kimlikle de karşımıza çıkan Âdile Sultan'ın "vatan" kavramını ele aldığı beyitleri incelendikten sonra, savaş meydanlarının onun şiirine yansımaları irdelenmiştir. Bu konudaki benzetme dünyası da tasnif edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: XIX. yüzyıl, Âdile Sultan, Divan şiiri, Vatan, Savaşla İlgili Benzetmeler.

ABSTRACT

XIX. century, one of our female poets Adile Sultan, the thirty of Ottoman sultans, II. Mahmut's daughter. The period of II. Mahmut, was a period in which the Ottomans had problems with internal and external forces (Vehhabi movement, the case of Tepedelenli, the disturbances in Iraq, Anatolia and Rumelia, the rebellions of Serbs, Greeks, Wallachia and Bogdan, Egypt and Akka; The ambitions of janissary and statesmen). Adile Sultan saw only the last stages of the Egyptian issue. After that, lived in the period of Abdulmecid, Abdulaziz, V. Murad and II. Abdulhamid.

Adile Sultan, considered the only woman poet of the Ottoman dynasty, was one of the last voices of the poetry of divan. The poet, who first lost her husband Mehmet Ali Pasha and then his daughter, devoted himself to religion and mysticism until the end of her life. This is why most of the poems of Adile Sultan, who has a dervish creation, have a religious-mystical appearance. The love of Ahl al-Bayt, praises to the elders of religion, the verses she wrote for her family occupied a large place in Divan, while she wrote penniless and slander for dynasty members. The life of death and the hereafter in the qasid and ghazals, doing good works in the world, exquisite struggle, abandoning the show, virtue, love has committed. However, in the era of reform, which saw the most important parts of the Tanzimat and Meşrutiyet periods, Adile Sultan's Divan homeland, as well as battlefields, victories, defeats about the metaphors (tear-soldier, opponent-enemy, ordeal-retreat the bowstring etc.) are seen frequently.

In this study, the reflections of the battlefields to her poetry were examined after examining the couplets of Adile Sultan, who was seen to be a warrior identity most of the time, about the concept of homeland. The world of analogy on this subject has been tried to be classified and evaluated.

Key Words: XIX. Century, Adile Sultan, Divan poetry, Homeland, War-related analogies.

¹ Bu çalışma, *Uluslararası 30 Ağustos Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu (İzmir, 28-31 Ağustos 2019)*'nda "Meydan Okuyan Bir Kadın Şair: Âdile Sultan Divanı'nda Savaşla İlgili Benzetmeler" başlığıyla bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

II. Mahmut'un Zernigâr Hanım'dan olan kızı Âdile Sultan (1826-1899), annesini doğumdan kısa bir süre sonra kaybetmiştir. Kız çocukları yaşamayan Nevfidan Kadın, kendine emanet edilen bu kız çocuğunu evladı gibi görmüş, büyütüştür (Uluçay, 2011: s. 197). On üç yaşında babası ölünce, eğitim ve terbiyesiyle ağabeyi Abdülmecid yakından ilgilenmiştir. 1845 yılında Tophane Müşiri Mehmet Ali Paşa ile nikâhları kıyılmış, düğünleri ise XIX. yüzyıl Osmanlı sarayının en dikkat çeken kutlaması olarak görülmüştür. Yaşamı boyunca Fındıklı'da Neşetâbâd Sarayı'nda, Kuruçeşme'de Esmâ Sultan'dan kalan yalıda, Kâğıthane, Çırağan, Validebağı ve Kandilli'deki saraylarda oturmuştur. 1869'da eşi Mehmet Ali Paşa'yı, ardından da kızı Hayriye Sultan'ı kaybedince kendini din ve tasavvufa vermiş, Nakşibendî tarikatı şeyhi Ali Efendi'ye bağlanmıştır. Birçok âlim ve şeyhin de uğrak yeri olan Fındıklı'daki sarayında 12 Şubat 1899'da vefat etmiştir. Mezarı Eyüp'teki Hüsrev Paşa Türbesi'nde eşi Mehmet Ali Paşa'nın yanındadır (Azamat, 1988: s. 382-383).

XIX. yüzyıl şairlerinden Âdile Sultan, Osmanlı Hanedanının tek kadın şairidir. Divan'ının tertibinde İslâmî geleneğe uygun davranmış, Divan'ına tevhid ve münâcâtla başlamıştır. 13 münacat, 7 tevhid, biri mi'râciye toplam 22 na't içeren Divan'daki na'tler, başta Hz. Muhammed olmak üzere dört halife, Hz. Hüseyin, on iki imam, Hâlid bin Zeyd, Veysel Karânî, on iki pîr, Bahâeddin Nakşibend, Şeyh Ali ve meşâhir-i evliyâ için yazılmıştır. Genellikle dinî muhtevalı şiirleri olduğu görülen (Keleş, 2018: s. 374-375) Âdile Sultan'ın Nakşibendî tarikatına bağlı olduğu bilinmektedir. Şiirlerinde dinî muhtevalı şiirlerin fazla olmasında, tasavvufun şairlerin beslendiği ana kaynaklardan biri olmasının da etkisi vardır. Çünkü bu dönemde başta Mevlevî dergâhı olmak üzere Nakşibendî ve Celvetî dergâhları şairlerin feyz aldıkları mekânlar arasındadır (Şentürk, Kartal, 2005: s. 493).

Dinî-tasavvufî bir görünüme sahip olan Âdile Sultan'ın şiirlerinde kafiye ve vezin hatalarına rastlanmaktadır. Bu teknik kusurlar bazı şiirlerinin herhangi bir nazım şekline dâhil edilememesine yol açmıştır (Akyol, 2015). Her ne kadar Fuzûlî, Muhibbî, Şeyh Gâlib gibi şairlere nazireler yazmış olsa da onlara yaklaşmamıştır (Ergun, 1936: C. I, s. 8). Hatta şiirleri, dönemin kadın şairleri Leylâ Hanım ve Şeref Hanım'ın şiirleriyle kıyaslandığında, şiirlerinin onların seviyesine ulaşmadığı görülebilmektedir (Şentürk, Kartal, 2005: s. 492-493). Bu yüzden birçok kaynak onu başarılı bir şair olarak görmemektedir. Hece vezniyle ve Yûnus tarzıyla yazılmış şiirlerinde ise samimi söyleyişler dikkati çekmektedir (Banarlı, 1983: C. II, s. 842). Onun bu şiirleri bir müslümanın ve en yakınlarını kaybetmenin acısını dile getiren bir ruhun sesi hâline gelip teslimiyet ve acziyetin ifadesi olmuştur (Pektaş, 2017: s. 12-15).

2. VATAN

Dindarlığı ve hayırseverliğiyle tanınan Âdile Sultan, fakir ve muhtaçları ömrünün sonuna kadar gözetmeye çalışmış, vakıflar inşa ettirmiştir. Birçok mülkü de ölümünden sonra eğitim kurumu olarak hizmet vermektedir. Âdile Sultan Sıbyan Mektebi, Fındıklı Sarayı-Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Kandilli Kız Lisesi, Âdile Sultan Kasrı Öğretmenevi ve Kültür Merkezi, Silivrikapı Bâlâ Dergâhı, Silivrikapı İlköğretim Okulu bunlara örnek gösterilebilir². Gerek yaşadığı yıllarda gerekse ölümünden sonra vatanına ve milletine vakıflarıyla yardım etmiştir. Kendisine iyi hizmetlerinin karşılığı olarak şefkat nişanı da verilmiştir (Kolay, 2017: s. 21). Millî mücadele sonrası dönemde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Âdile Sultan Vakfı'nın gelir fazlası Anadolu'da düşman tarafından yakılan köylerin onarımı için harcanmıştır (akt: Özgişi, 2013: s. 465-466).

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin en önemli kısımlarını gören ve Osmanlı hanedanından olan Âdile Sultan'ın Divan'ında "vatan" kelimesinin geçtiği beyitlere rastlanmaktadır. Âdile Sultan'ın "Ey gönül! Bu dünyada, can ve gönlün hatrı incinmeden vatan sevgisi deyip ağlarsın" olarak günümüz Türkçesine çevrilebilecek şu beyitinde vatana duyulan içten ve samimi sevgi hissedilebilmektedir:

Cân ü dil âzürde-hâtır olmadan bu dehrde

² Geniş bilgi için bk.: Özgişi, T. (2013). Osmanlı'da Bir Kadın Eğitim Gönüllüsü: Âdile Sultan, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.6,S. 26,s.463-469.

Söyleyip (**hubbü'l-vatan**) aglarsın ammâ ey gönül (G. 95/3)³

Divan'da "vatan" kavramının en fazla "sevgili" ye benzetildiği göze çarpmaktadır. Sevgiliyi görmek, vatana kavuşmakla bir tutulmuş; gam hastalığına çare olarak gösterilmiştir:

Vatan arzusu cânâ vuslat-ı cânân imiş cânâ

Devâ-yı hasta-i gam rü'yet-i cânân imiş cânâ (G. 4/1)

"Ey sevgili! Vatan arzusu sevgiliye kavuşma; gam hastasının çaresi sevgiliyi görmek imiş."

Bazı beyitlerde ahiret hayatı ile vatan arasında ilgi kurulmuş, dünya hayatı ise gurbet olarak nitelendirilmiştir. "Ben bu diyârda gurbetteyim vatanı arzularım; bazen ağlar, bazen gülerim" anlamına gelen mısralarda vatandan ayrı düşmüş birinin hüznü sesi duyulmaktadır:

Aglarım gâh olur gâh da handân olurum

Ben garîbim bu diyârda **vatan** arzu ederim (G. 127/4)

Aşağıdaki beyitte ise ruh kuşa, beden kafese, vatan sevgiliye benzetilerek gurbette olma durumu daha etkili bir şekilde aktarılmıştır:

İnler vücûdda dest u **vatan** der de âh eder

Yârnı medh eder öter pür-efgân gönül kuşu (G. 156/3)

"Gönül kuşu vücutta inler, vatan der de âh eder; sevgilisini över, acıyla dolu öter" anlamına gelen beyitte, vatan yine sevgiliye benzetilmiştir. Ayrıca, şairin asıl amacı sevgiliyi görmek olduğundan cennet bile sevgilisiz olmamalıdır:

Vatan olsa eger sensiz diler mi cenneti 'âşık

Onun ancak murâdı rü'yet-i cânân imiş cânâ (G. 4/4)

"Eğer vatan sensiz olsa, âşık cenneti diler mi; onun murâdı sevgiliyi görmekmiş."

Şair, bülbül gibi güzel bahçeleri arzu etmediğini söyleyerek, sevgili olmadığı takdirde iki dünyanın da yurt edinilecek yerler olmadığını şöyle belirtmektedir:

Düşüp bülbül gibi zâra bakar mı bâg u gülzâra

Vatan tutmaz dü-âlemde der-i cinânda eglenmez (G. 68/4)

"Bülbül gibi bâğa bahçeye bakar mı; iki âlemde vatan tutmaz, cennet kapısında beklemez."

"Vatan"ın başta sevgili olmak üzere ahiret hayatı, cennet gibi değerlerle eş tutulması, Âdile Sultan'ın gözünde "vatan" mefhumunun önemini göstermektedir. Buna rağmen, "vatan"ın onun şiirlerinde gerçek anlamda kullanıldığı söylenemez. Çünkü, onun şiirlerindeki "vatan" tasavvufî bir dünya içinde karşımıza çıkmakta, ahiret hayatı ve ona dair hususlarla dile getirilmektedir. Buna bağlı olarak, şiirlerindeki mekânlar arasında âlem, dergâh ve meyhanenin yanı sıra savaş meydanları önemli bir yer tutmaktadır. Bütün bu mekânlar da aynı şekilde ilahî aşkın etkili ifadesine vasıta olmuşlardır (Ertek Morkoç, 2014: s. 2005-2007).

3. SAVAŞLA İLGİLİ BENZETMELER

Âdile Sultan Divanı'nda savaş meydanları her ne kadar ilahî aşkın anlatılabilmesi için tercih edilen mekânlar arasında olsa da, savaşla ilgili birçok benzetmeye başvurulması şiirlerinin farklı bir yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kerbelâ Olayı, Siffin Savaşı, Mısır Seferi, İstanbul Kuşatması hakkında kaleme aldığı şiirlerinde gerçek anlamda tarihe ışık tutarken, bu şiirlerin dışında da savaşa dair zengin bir benzetme dünyasına sahip olduğu hemen dikkati çekmektedir.

³ Metin alıntıları şu kaynaktan yapılmıştır: Özdemir, Hikmet, Âdile Sultan Divânı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

3.1. Savaş meydanları

Âdile Sultan'ın şiirlerinde savaş meydanları, genellikle aşk için mücadele edilen yerlerdir. Böyle beyitlerde mekânın belirsizleştiği söylenebilir. Aşk için savaşılan mekânlarda ise “Top etmek” şekliyle de karşımıza çıkan (Gazel 107, 1. beyit) “Can baş oynatmak”, “Cân ve baştan geç-” deyimlerine sıklıkla başvurulmuştur:

Ol **cân ile başdan geçer** ‘aşk hicrine gelen ‘âşık

Kendisini fehm edemez her dem olur hayrân ‘âşık (G. 81/1)

“Aşk ayrılığına gelen âşık, o cân ve baştan geçer; her zaman hayrân olur, kendini anlayamaz.”

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin yüz güzelliğinin muma, savaşan âşıkların pervaneye benzetildiği, sevgilinin yüzünün savaş meydanı olarak hayal edildiği göze çarpmaktadır:

Girenler ‘**aşk meydânına cân ü başı oynadır**

Cemâlin şem’ine pervânedir nârı n’ider ey döst (G. 21/5)

“Ey dost! (Gönül) güzelliğin mumuna pervanedir ateşi ne yapsın? Aşk meydânına girenler cân ve baş oynadır.”

Meyhane söz konusu olduğunda mekân belirginleşerek, aşk sarhoşları birer savaşçıya dönüşmektedir:

Cân u başdan geçen merdânedir mestânedir

Herkese olmaz müyesser ‘**âlem-i mestânelik** (G. 89/4)

“Can ve baştan geçen mertçesine sarhoşçasınadır; sarhoşluk âlemi herkese nasip olmaz.”

3.2. Savaş Aletleri

Halvette geçirilen vakit olarak bilinen “çile” sözcüğü, yay kirişi anlamına da geldiğinden, divan şiirinde genellikle “ebrû, tîr, kemân” kelimeleriyle birlikte kullanılırdı (Muallim Naci, 1987: s. 336). Aşağıdaki beyitte ise “çille-i aşk”, “can”, “dermân” kelimeleriyle savaşın varlığı hissettirilerek, sözcüğün “yay kirişi” anlamına işaret edilmiştir:

Ezelden **çille-i** ‘aşkı **çeker** ‘âşıklar eyva’llâh

O **cânlar** ermese **dermâna** da Lokmân’a incinmez (G. 69/4)

“Âşıklar, ezelden çille-i ‘aşkı çeker eyva’llâh; o cânlar, dermâna ermese de Lokmân’a kırılmaz.”

Şair’in ateş redifli gazelinde “barut” sözcüğü yer almaktadır. Ateş, sevgilinin güzel yüzünü koruyan bir rol üstlenirken, aşkın gücü mumun fitilini ateşleyecek barut kadar kuvvetli bir harekete geçiren unsur olarak hayal edilmiştir:

Fitîl-i sûz-ı **barut**-ı kararım oldu gitdikçe

Hayâl-i şem’-i ruhsârına çeşm ü dîde-bân âteş (G. 72/5)

“Kararım, güzel yüzünün mumuna, gittikçe barut fitili oldu; [ama] ateş, güzel yüzünün mumunun hayâline göz ve koruyucu[du]”

Şairin şiirlerinde kılıç da aşkın ifadesi için kullanılan savaş aletleri arasında geçmektedir. Şu beyitte kılıçla yaralanmış âşığın sevgiliden yardım istemesi dile getirilmiştir:

Cism-i zârım zahm-nâkı tîg-ı hasretidir tamâm

Kalması sabr ü sebât rûh u revânım gel yetiş (G. 74/3)

“İnleyen bedenimin yarası tamamen hasret kılıcındandır; sabır kalmadı, salınan sevgilim gel yetiş”

3.3. Asker

Yaşadığı acıları ve aşkı genellikle savaşa ait unsurlarla anlattığı gözlenen şairin şiirlerinde, “asker” ve “ordu” ile ilgili benzetmeler dikkati çekmektedir. Âşığın ayrılık acısından sonra yaşadığı kavuşma,

kazanılan bir zafer olarak görülmüş, “envâr” (nurlar, aydınlık) karanlığa hücum eden askerlere benzetilmiştir:

Doğdu vuslat güneşi **erdi sabâh-ı devlet**

Zulmet-i hicre hücûm eyledi envâr bu şeb (G. 13/5)

“Saâdet sabahı erdi, kavuşma güneşi doğdu; bu gece, nurlar ayrılığın karanlığına hücum eyledi.”

“Şaşma, şaşırma, yolunu kaybetme” (Devellioğlu, 2004: s. 348) anlamına gelen “hayret” kelimesi, tasavvuf terimi olarak marifet ve yakîn ile birlikte anılmaktadır. Bu hâlde olan âşık, ilahî tecelliler karşısında hayrete düşmekte ve aklın âcizliğini kabul etmektedir (Yetik, 1998: s. 60). Feridüddin Attar’ın *Mantıku’t-tayr*’ında yedi vadinin altıncısı olarak gösterilen “hayret” (Yetik, 1998: s. 61), şu beyitte de “altı yandan kuşatma” hayaliyle karşımıza çıkmaktadır:

Onu ol rütbe etmiş **şes-cihetden hayret istîlâ**

Görür kanda bakarsa sanki dîdâr-ı kerîm ‘âşık (G. 79/4)

“Hayret, onu o derece altı yandan ele geçirmiştir ki; sanki âşık, nereye bakarsa cömertlik sahibini (Allâh’ı) görür” şeklinde günümüz Türkçesi’ne aktarılabilecek beyitte hayret makamı, âşığı altı yandan ele geçiren bir orduya benzetilmiştir.

“Bî-gâne” kelimesiyle dünyadan el etek çektiğini ifade eden Âdile Sultan, bu yolda kol kol yürüyen gözyaşlarının bir denizi andırdığını belirtmiştir. “Kol” kelimesi, aynı zamanda “Devriye gezen asker, bekçi” (Dilçin, 1983: s. 142) olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple, “kol kol yürümek” şeklinde ifade edilen gözyaşlarının sürekli akması durumu, belli bir düzende giden askerleri hatırlatmaktadır:

Uyup bu ‘akla cân ü dil ile bî-gâneyim şimdi

Ki deryâ gibi **kol kol yürüyen eşk-i revânım** var (G. 35/6)

“Şimdi bu akla cân ve gönül ile uyup yabancıyım; ki derya gibi kol kol yürüyen gözyaşım var.”

3.4. Düşman

“Düşman” sözcüğünün, tarihî olayların anlatıldığı şiirlerde genellikle “kâfir” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Söz gelimi, Kerbelâ hadisesini konu alan mersiyede düşman, gülüşerek isteğine kavuşan kâfirler şeklinde tasvir edilmiştir:

Sardı etrâfin ‘**adüv** mesrûr u şâdân oldular

Kâfirâne buldular maksûdu handân oldular

(Mersiye der-Hakk-ı Hazret-i İmâm-ı Hüseyin Radiya’llâhü ‘anhü/beyit 3)

“Düşman, sevinerek etrafını sardı; kâfir gibi isteklerine ulaşıp güldüler.”

Eyüp Sultan adıyla bilinen Ebû Eyyüb el-Ensârî (ö. 49/669), İslamiyeti ilk kabul edenler arasında yer almaktadır. Hz. Muhammed ile birlikte Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Mekke’nin fethi ve Huneyn savaşlarına katılmıştır. Hz. Peygamber’e zarar gelmemesi için her zaman yanında bulunmuştur. Vahiy kâtiplerinden de olan Ebû Eyyüb el-Ensârî, ihtiyarlığında bile savaşlara katılmıştır. Katıldığı en son sefer ise Müslümanların ilk İstanbul kuşatması olmuştur (Algül, 1994: s. 123-124). Ebû Eyyüb el-Ensârî’nin İstanbul kuşatmasının anlatıldığı mısralarda, onun kâfirleri kanlarında boğduğu ve Peygamber’i memnun ettiği şöyle dile getirilmiştir:

Sitanbul’a gelip bir gün kılıp **küffârı** gark-ı hûn

Edip Peygamberi memnûn Ebâ Eyyübe’l-Ensâri

(Der Hakk-ı Hazret-i Hâlid Radiya’llâhü ‘Anhü, 28/beyit 6)

“Ebâ Eyyübe’l-Ensâri, bir gün İstanbul’a gelip kâfirleri kana gark edip Peygamber’i memnun etmiştir.”

Arabozucu ve diğer kötü özellikleriyle öne çıkan rakip, sevgiliyi koruyucu vasfıyla ve âşıkların sevgiliye kavuşmasında bir “engel” olmak üzere iki farklı tip olarak şiirlerde yer almaktadır. (Batislam, 2016: s. 259). “Düşman” sözcüğü de, aşağıdaki beyitte âşıkla sevgilinin yalnız kalmasını engelleyen bir konumdur. Beyitte, düşmanın meyhaneden çekilmesi zafer olarak hayal edilirken, kadehlerin dolması düşmanın meydandan çekilmesine bağlanmıştır. Âşık, meyhane köşesinde düşmanları istememiş, sevgili ile yalnız kalmayı tercih etmiştir. Burada meyhane savaş meydanına, rakip de düşmana benzetilmiştir:

‘Âlemde olsa **kûşe-i meyhâne** dolsa câmlar

Düşmân gidip tenhâ kalıp yâr ile sohbet ede gör (G. 39/2)

“ ‘Âlemde meyhane köşesi olsa, câmlar dolsa; düşman gidip yalnız kalıp sevgili ile sohbet ede gör.’”

Düşman korkusunun ancak ilahî aşk ile silahlanıldığında bertaraf edilebileceğini söyleyen şair, aşağıdaki beyitte ilahî aşkta aşılın zorlu yolları savaş meydanı olarak hayal etmiş, aşkı silaha benzeterek âşıkları “aşk”la silahlandırmıştır:

Havf-ı **a’dâ** eylemez olan **müsellah** ‘aşk ile

Yanmadan Hakk’a erilmez pertev-i tevhîd gerek (G. 88/6)

“Aşk ile silahlanmış olan düşmandan korkmaz; tevhîdin ışığı lazım, yanmadan Allâh’a kavuşulmaz.”

3.5. Yenilgi

Mağlubiyet ile ilgili benzetme ve hayallere, tabii olarak Kerbelâ hadisesinin anlatıldığı şiirlerde rastlanmaktadır. Şehitlik mertebesine ulaşanların susuzlukları nedeniyle şehâdet kadehini içtikleri; bazı askerlerin açılan güllere benzediği, kiminin ise açılmadan solduğu söylenmiştir:

Cümlesi teşne-ciger leb-çâk idi

İçdiler câm-ı şehâdet bî-riyâ

“Hepsi susuz [ve] dudakları çatlamış idi; şehitlik kadehini tereddüt etmeden içtiler.”

Kimi soldu açılan güller gibi

Kimisi açılmadan buldu fenâ

“Kimi açılan güller gibi soldu; kimisi açılmadan gitti”

(Der Şân-ı Eimme-i İsnâ ‘aşer Rıdvânu’llâhi ‘Aleyhim Ecma’in, V. Bend, beyit 31-32)

Âdile Sultan’ın eşi Mehmet Ali Paşa’nın, II. Mahmut tarafından Mısır seferine gönderilişiyle ilgili yazılanlarda Mısır’daki durum gözler önüne serilmiştir:

Vâli-i Mısır etmede bagy ü ‘inâd

‘Askerimle eyliyor harb ü cihâd

“Mısır valisi isyân ve inat etmede; askerimle savaş ve muharebe eylemekte.”

Mehmet Ali Paşa Mısır’a vardığında, kumandan düşmana esir düşmüş; asker ile ordu kumandansız kalmıştır. Askerler tamamen dağılınca da Mehmet Ali Paşa geri dönmüştür:

Ya’nî serdâr olmuş a’dâya esîr

‘Asker ile ordu kalmış bî-müşîr

“Ya’nî kumandan düşmana esir olmuş; asker ile ordu kumandansız kalmış.”

Cümlesi olup ser-â-ser târ-ü-mâr

‘Avdet etdi ye’sile mir-i müşâr

“Hepsi baştan başa dağılmış; başkumandan üzüntüyle geri döndü.”

(Terceme-i Hâl-i Merhûm Muhammed ‘Alî Pâşâ, beyit 13, 19, 20)

3.6. Zafer

Ebû Eyyüb El-Ensârî'nin İstanbul kuşatmasında kazandığı zafer anlatılırken, bu zaferin Müslümanları sevindirdiği, temiz bayrağın çekildiği ve şehre şeref getirildiği şöyle ifade edilmiştir:

Edip kâfirleri makhûr livâ-yı pâkidür mansûr

Müselmânlar olup mesrûr Ebâ Eyyübe'l-Ensâri

“Ebâ Eyyübe'l-Ensâri, kâfirleri kahredip temiz bayrağı zafere ulaştırmıştır; Müslümanlar sevinmiştir.”

Sa'âdetden alıp zehre şahâdetle bulup behre

Şerâfet verdi bu şehre Ebâ Eyyübe'l-Ensâri

(Der Hakk-ı Hazret-i Hâlid Radiya'llâhü 'Anhü 28, beyit 4-5”

“Ebâ Eyyübe'l-Ensâri, saâdetten kahramanlık alıp şehâdetten pay alıp bu şehre şeref verdi.”

Veysel Karânî'nin, Sıffin Savaşı'nda şehit olduğu; ancak zafer sonucunda mutlulukla bu dünyayı terk ettiği şöyle dile getirilmiştir:

(Harb-ı Sıffin)'e varıp oldu şehâdetle sa'id

Ederek terk-i fenâ buldı sa'âdetle bakâ

(Der Vâsıf-ı Hazret-i Üveysü'l-Karânî Radiya'llâhü 'Anhü, 29, beyit 13)

“Sıffin Savaşı'na şehâdetle varıp mutlu oldu; fenâ mülkünü terk edip mutlulukla bekâ buldu.”

Aşağıdaki beyitte de kâfirlerin Müslümanlaştırılmasına dikkat çekilmiştir:

Kuvve-i kudsiyyesi kâfiri İslâm edip

Himmet-i 'âliyyesi münkiri eyler ilzâm

(Der Vâsıf-ı Pirân-ı İsnâ 'Aşer Kuddise Esrâruhüm, 30, bend 6, beyit 29)

“Kutsal gücü, kâfiri Müslüman edip yüce gayreti dinsize üstün gelir”

Mehmet Ali Paşa'nın, Rus harbi sırasında düşmanı rezil ettiği şu beyitlerde ifadesini bulmuştur:

Sadr-ı a'zam idi ol zât-ı celîl

Eyledi kâfiri resmen rezîl

“O yüce zât, Sadrazam idi; kâfiri resmen rezîl etti.”

(Terceme-i Hâl-i Merhûm Muhammed ‘Alî Pâşâ, beyit 61)

Gönlün kaleye, kalp atışlarının davul sesine benzetildiği şu mısralarda ise sevgiliye kavuşma anı zafer olarak görülmüştür:

Gevher-i la'li safâsı bâg-ı 'aşka goncadır

Kim sadâ-yı tabl feth-i kal'a-i vuslat gönül (G. 100/3)

“Kırmızı dudağımın incisinin safâsı, aşk bahçesine goncadır; ki gönül, kavuşma kalesinin fethi [ve] davul sesi[dir].”

4. SAVAŞÇI KİMLİK

Âdile Sultan'ın özellikle gazellerin mahlas beyitlerinde, meydan okuyan bir tavır sergilediği, bazı mısralarda ise adeta savaşçı kimliğe büründüğü fark edilmektedir. Bunda asrın Fitnat ve Leylâ Hanım gibi şairlerine benzer şekilde, onun da kendi cinsiyetini abartılı bir şekilde şiire sokmamasının, geleneğin “cinsiyetsizliğine ölçülü bir cinsellikle” yaklaşmasının etkisi vardır (Özgül, 2006: s. 310).

Divan şiirinde şairlerin bir tipolojisinin bulunduğu ve onların her ne kadar muhafazakâr olsalar da çeşitli tiplere bürünebildikleri (Gökalp, 2009: s. 282) göz önüne alınırsa, bu durumun gelenekten kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. Mahlas kullanımı, şairleri belirginleştirmekle birlikte anlatıcıyı karşılamadığı ve onu belirsizleştirdiği⁴ için, Âdile Sultan'ın şiirlerindeki tutumunun da geçmiş şairlerinkine benzer olduğu dikkati çekmektedir. Yalnız, Divan'ında savaşa ilgili birçok hayal ve benzetmenin yer alması; dik duran ve korkusuzluğunu dile getiren mısraları düşünüldüğünde Osmanlı Hanedanı'ndan gelen bir kadın şair olarak onu farklı bir konumda değerlendirme ihtiyacına yol açmaktadır. Öyle ki, Sultan Abdülhamid onu asker dizdirtip bir hükümdar gibi karşılamaktaydı (İnal, 1999: s. 42). Dolayısıyla yaşadığı çevre ve kişilik özellikleri de şiirlerindeki savaşa ilgili zengin hayal dünyasının nedeni olarak görülebilir.

İlahî aşkın ifadesinde savaşa ait unsurları, etkili bir araç olarak kullandığı gözlenen Âdile Sultan'ın, Allâh'ın yardımını isterken fatih gibi davrandığı dikkati çekmektedir:

Bâb-ı lutfuna 'Âdile dayanır

(İftetih yâ müfettiha'l-ebvâb) (G. 15/9)

"Âdile, yardım kapına dayanır; ey kapıları açan Allâh, aç!"

Allâh yolundaki mücadelenin dile getirildiği mısralarda, zorluklarla karşılaşılacak bu yolun bir savaş meydanı olarak hayal edildiği ve şairin kendi varlığını böyle beyitlerde daha fazla hissettirdiği görülmektedir. Aşağıdaki beyitte, erenlerden oluşan bir savaş meydanı vardır ve şairin, varlığıyla övüldüğü erenler ordusuyla her zorluğun karşısında durabileceği hissedilebilmektedir:

Gam-ı 'âlem çekilmez bir dem için

Erenlerden bizim meydânımız var (G. 50/6)

"Bir an için dünyanın tasası çekilmez, bizim erenlerden meydanımız var."

Derviş bir yaradılışa sahip olduğu bilinen Âdile Sultan, ilahî aşk söz konusu olduğunda daha da güçlenmekte ve düşman karşısında korkusuzca durabilmektedir:

Ne dost arar ne düşmandan kaçırız

Hulûs-ı pâk ile iz'ânımız var (G. 50/9)

"Ne dost arar ne düşmandan kaçırız; içten ibadetimiz var."

Şair, sahip olduğu iman gücüyle mertler zümresinden olduğunu ve kimseye baş eğmeyeceğini şöyle söylemiştir:

Etmeyiz baş egip ferde tenezzül aslâ

'Âşıkız zümre-i merdândan ayrı degiliz (G. 66/8)

"Baş eğip bir kişiye asla tenezzül etmeyiz; âşığız, mertler zümresinden ayrı değiliz."

Âdile Sultan'ın karşısında düşman olarak nefsi vardır:

Eyle cihâd nefsin ile budur cihâd ey 'Âdile

Hîç olmayıp Hak'dan cüdâ hikmet zuhûr etdi bu şeb (G.11/ 7)

"Ey Âdile! Nefsin ile savaş [ki] savaş budur; bu gece hiç Hak'tan ayrılmayıp hikmet ortaya çıktı."

Aşağıdaki beyitte, doğru yolda gitmek için nefis atının dizginlerinin tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu meydana ise aşkla ve mertçe gelinmelidir:

Esb-i nefsin tut 'inânın verme yol yanlış gider

'Âdile merdânelik et 'aşk ile meydâna gel (G. 106/7)

⁴ Geniş bilgi için bk.: Gökalp, Haluk, Tecride Gizlenen Anlatıcı ve Divan Şiiri Anlatıcı Tipolojisinde Yeni Tipler, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 20, İstanbul 2009, s. 165-186.

“Nefis atının dizginini tut, yol yanlış gider; mertlik et [ve] aşk ile meydâna gel.”

Bırakma ‘Âdile tevhd ü zikri dilde hîç bir dem

Kim merd-i ‘aşk olup ver cânını bul vasl-ı cânânı (G. 166/ 12)

“Ey Âdile! Allah’ın birliği ve zikrini gönülde hiçbir an bırakma; ki aşk merdi olup canını ver, sevgiliye kavuş.”

Âdile Sultan’ın başkaldıran tavır ve söylemleri Rumelili şairleri andırmaktadır. XVI. yüzyılda Rumeli’de (Yenice) Şeyh Abdullah İlâh-i Simâvi (ö. 896) ile başlayan güçlü bir tasavvufi cereyan vardır. Yetiştikleri ocakta, temel tasavvufi bilgileri alan şairler, bu akımı belli bir şekle sokarak şiirlerinde kullanmışlardır. Ocaktan yetişen şairlerin hemen hepsinde ortak bir sese dönüşmüştür. Yükseklerde gezen ve aldırılmaz tavır, adeta onların başlıca özelliği hâline gelmiştir. Özellikle Hayretî, Hayâlî ve Usûlî’de görülen bu sesin, Yeniceli şairleri kuşatan bir atmosfer sağladığı söylenebilir (İsen, 1990: s. 12):

Aşk çevgânına âşıklar başın tûb eylemiş

Ey Usûlî merd isen sen dahî bu meydâne bak (Usûlî, G. 64/7)

“Âşıklar, aşk değneğine başını top etmiş; ey Usûlî, mert isen sen de bu meydâna bak.”

Hayretî gibi bu gün meydânda Şâhun ‘ışkına

Cân u baş terk eyleyüp kurbân olan gelsün berü (Hayretî, G. 390/7)

“Şâhun aşkı için Hayretî gibi bu gün cân ve baş terk edip meydânda kurban olan beri gelsin.”

Nigâr ile aramızda rakib eylerse kâfirlik

Gaza meydânının çâpük-süvârı Şâhımız vardır (Hayâlî, G. 99/3)

“Rakip, sevgili ile aramızda kâfirlik eylerse; gazâ meydânının hızlı binicisi Şâhımız vardır.”

Yeniçeri Ocağının kuruluşundaki rolü nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğunda nüfuzunu uzun yıllar koruyan Bektâşîlik, XVI. yüzyıldan itibaren resmen tanınan tek gayri Sünnî tarikat olması yönüyle ilgi çekmiştir. Bu durum Yeniçeri Ocağının kaldırılışına kadar devam etmiştir. Bundan hemen önce ise, Bektâşîlik, II. Mahmut tarafından Nakşibendîliğin içinde eritmeye çalışılmıştır (Ocak, 1992: s. 373-374). Bu sebeple, Nakşibendî tarikatına mensup olan Âdile Sultan’ın şiirlerinde görülen meydan okuyan ve korkusuz tavrın Bektâşî şiirinden kaynaklanabileceği de akla gelmektedir. Şairin, Hz. Hüseyin ve on iki imama methiyeler yazdığı bilinmektedir. Rumelili şairlerin etkisi ve Bektâşîliğin Rumeli’de önemli ölçüde yayılım sağlaması göz önüne alındığında Âdile Sultan’ın şiirlerinde bu faktörlerin de etkili olduğu düşünülebilir.

5. SONUÇ

Şiirlerde vatan sevgisi yer yer dile getirilmiş; “vatan” sevgili, ahiret hayatı ve cennet gibi kutsal değerlerle ilişkilendirilmiştir. Bir yerin “vatan” olabilmesi için de orada sevgilinin bulunması gerektiği vurgulanmıştır.

Divan’da Kerbelâ Olayı, Sıffin Savaşı, İstanbul Kuşatması gibi tarihî olayların yanı sıra savaşa dair benzetme ve hayal dünyasına sıklıkla başvurulmuş; ancak bu hayal dünyasında vatana ve savaşa dair benzetmeler, ilahî aşkı anlatmaya vasita olmuşlardır.

Şiirlerdeki savaş meydanları, aşk mücadelesi verilen yerler olarak genellikle belirsizleştirilmiştir. Böyle beyitlerde “cân baş oynatmak”, “cân vermek”, “cân ve baştan geçmek”, “top etmek” deyimleri çoğunlukla kullanılmıştır. Bazı beyitlerde ise sevgilinin yüzü muma, etrafında dönen âşıklar pervaneye benzetilerek, savaş meydanı mâşuğun yüzü olarak hayal edilmiştir. Sevgilinin yüzü dışında, meyhanelere de aşk için savaşılan mekânlar arasında yer verilmiştir.

Savaşla ilgili beyitlerde çoğunlukla savaş aletlerinden çille, barut ve tığ ile karşılaşmıştır. Beyitlerde “asker” ışık, hayret, gözyaşı ve güle; “düşman”, kâfir ve rakibe benzetilmiştir. Yenilginin yaşadığı

ortamlarda ise düşmana esir düşme, askerin baştan başa dağılması gibi olaylar aktarılırken zafer meydanları coşkulu bir dille anlatılmıştır. Bu tür beyitlerde kâfirleri Müslümanlaştırmak, temiz bayrak çekmek, şehre şeref vermek, davul çalmak, mutlulukla şehit düşmek, şehâdet kadehini içmek gibi durumlar ön plana çıkarılmıştır.

Âdile Sultan'ın şiirlerinin çoğu kez mahlas beyitlerinde rastlanan meydan okuyan tavrın ve erkekçe söylemlerin diğer kadın şairlerde olduğu gibi cinsiyet belirsizliği ve gelenekle açıklanabileceği anlaşılmıştır. Ancak, gerek savaşla ilgili unsurların şiirlerinde fazla kullanılmasında gerekse dik durma ve korkusuz tavırlarla bir savaşçı gibi davranmasında yaşadığı dönem ve çevrenin etkisiyle birlikte, Osmanlı Hanedanı'ndan gelmesinin rolü olduğu söylenebilir. Ayrıca Âdile Sultan'ın şiirlerinde Rumelili şairlere ve Bektâşi şiirine benzer aldırılmaz tavrı dikkati çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyol, İ. (2015). *Âdile Sultan Divanı'nda Nazım Şekilleri İle İlgili Problemler*, Karatekin Edebiyat Dergisi (KAREFAD) 5(3):1-10.
- Algül, H. (1994). Ebû Eyyûb el-Ensârî mad, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 123-125.
- Azamat, N. (1988). Âdile Sultan mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, s. 382-383.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, MEB Yay., İstanbul, s. 841-842.
- Batıslam, H. D. (2016). *Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Çavuşoğlu, M. & Tanyeri, M. A. (1981). *Hayretî Dîvan (Tenkidli Basım)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Ergun, S. N. (1936). *Türk Şairleri*, C. 1.
- Ertek Morkoç, Y. (2014). *Osmanlı Hanedanı'ndan Bir Şâire: Âdile Sultan'ın Gazellerinde Aşk ve Aşkın Halleri*, I. Uluslar arası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (18-21 Mart) Bildiriler Kitabı, C. II, s. 1989-2007.
- Gökâl, H. (2009). Bir Sâkî-nâme Var Ramazâniye'de Fahriyeden İçeri: Hasb-i Hâl-i Hayrî, *Cem Dilçin Armağanı I*, Türklük Bilgisi Araştırmaları, C. 33/I, s. 275-293.
- Gökâl, H. (2009). Tecride Gizlenen Anlatıcı ve Divan Şiiri Anlatıcı Tipolojisinde Yeni Tipler, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 20, İstanbul, s. 165-186.
- İnal, İ. E. M. K. (1999). *Son Asır Türk Şairleri*, C. 1, AKM Başkanlığı yayınları, haz.: Müjgân Cunbur, Ankara, s. 42-43.
- İsen, M. (1990). *Usûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Keleş, R. (2018). *Âdile Sultan'ın Şiirlerinde Dinî Hassasiyet*, Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı, Iğdır Üniversitesi Yayınları, s. 373-399.
- Kolay, A. (2017). *Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan*, Akademik İncelemeler Dergisi, C. 12, S. 2, s. 1-33.
- Muallim Naci. (1987). *Lugat-ı Naci*, Çağrı Yay., İstanbul.
- Ocak, A. Y. (1992). Bektaşilik, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, s. 373-379.
- Özdemir, H. (1996). *Âdile Sultan Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özgişi, T. (2013). *Osmanlı'da Bir Kadın Eğitim Gönüllüsü: Âdile Sultan*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 6, S. 26, s. 463-469.
- Özgül, M. K. (2006). *Dîvan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece, Ankara.

- Pektaş, M. (2017). *Osmanlı Hanedanında Bir Hanım Şair: Adile Sultan ve Hece Ölçüsüyle Yazdığı Şiirler*, Hece Taşları, S. 25, s. 11-15.
- Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2005). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük*. (2011). TDK Yay, Ankara.
- Uluçay, M. Ç. (2011). *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Yetik, E. (1998). “Hayret mad.”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 60-61.